गुलाब-वाटिका - १५

श्रीगुलाबरावमहाराज
विविध प्रश्नोत्तरी

शत्रु-मित्र-मूर्ख-आरोग्य-भाषा-लेखन-पुराणे-इतिहास-सुधारणा इ.

श्रीगुलाबराव महाराज जीवनशताब्दी प्रकाशन
२०-९-२०१५

रु.१०

संपर्क : नारायण मोहोड ०९८२२४४०९५१
श्रीगुलाबरावमहाराज-ट्रस्ट, आळंदी-देवाची, जि.पुणे.

(२)

अनुक्रमणिका

शरणागत	(५)
बहिरी ससाण्याची गोष्ट	(८)
प्रेम	(१५)
मूर्ख	(१८)
आरोग्य	(२१)
ज्योतिष	(२९)
बोलण्यातील दोष	(३०)
संस्कृतनिष्ठ भाषा	(३२)
ग्रंथलेखन	(३२)
भाषांतरे	(३६)
कल्पित कथा	(३७)
पुराणे	(३७)
इतिहास लेखन	(३९)
उत्कर्षबोधक इतिहास	(४३)
कविता	(४५)
सुधारणा	(४७)
सामाजिक-बहुमत	(५५)
सिंह आणि कोल्हे	(५७)

(३)

श्रीगुलाबरावमहाराज : जीवनकार्य

(इ.स.१८८१ ते १९१५)

''युक्तीने पटवून देण्याचा माझा बाणा आहे''

प्रज्ञाचक्षू श्रीगुलाबरावमहाराज म्हणजे विदर्भातील माधानचे गुलाब गुंडोजी मोहोड.चवथ्या महिन्यात नेत्रहीन, माधान-खेड्यातील जीवन, शिक्षणाचा अभाव आणि आयुष्य केवळ ३४ वर्षे ! अशी सर्वतः विपरीत परिस्थिती असूनही महाराजांनी केलेल्या ग्रंथलेखनरूप ज्ञानयज्ञाचे कार्य अजोड आहे.

श्रीमहाराजांची श्रीकृष्णाचे ठिकाणी माधुर्यभक्ती असल्यामुळे ते स्वतःला ज्ञानेश्वरकन्या आणि कृष्णपत्नी म्हणवीत.

श्रीमहाराजांनी ''श्रीज्ञानेश्वर मधुराद्वैत संप्रदाय'' प्रवृत्त केला. हा नाथसंप्रदाय असून उपास्यत्वेकरून वारकरी पंथाची शाखा आहे.

संतांची ज्ञानोत्तर पराभक्ती आणि शंकराचार्यांचा अद्वैत वेदान्त यांचा समन्वय करून शास्त्रीय खंडनमंडन पद्धतीने भक्तिशास्त्राची नवीन स्वरूपात मांडणी केली.

(४)

भगवंताचा सगुण विग्रह मिथ्या नसून सच्चिदानंदघन शुद्ध ब्रह्मस्वरूप आहे. तो ज्ञानानेही नाश पावत नाही, यासाठी अगदी नवीन शब्दयोजना सुचवून शंकराचार्यांच्या अद्वैतात 'अनध्यस्तविवर्त' या भक्ति-संकल्पनेचे नवे योगदान दिले.

जगातील सर्व धर्मांत आणि हिंदुसमाजातील विभिन्न घटकात परस्पर द्वेष वाढू नये म्हणून महाराजांनी समर्थ असा सर्वधर्मसमन्वयाचा मूलगामी सिद्धान्त जगापुढे मांडला.आणि आर्य-अनार्य, आर्य-दस्यु, आर्य-द्रविड, ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर, उत्तर-दक्षिण, इत्यादि द्वेषभावनेला आणि त्यामुळे उत्पन्न झालेल्या असंतोषाला मूठमाती देण्यासाठी समन्वयरूपी प्रभावी हत्यार विचारवंतां हाती दिले. ०००

युक्तीने पटवून देण्याचा माझा बाणा आहे.

संपर्क : श्रीरंग घटाटे. बोलेपेट्रोलपंप, अमरावतीरोड, सिव्हिल लाइन नागपूर ४०००१.
टे-९३७२५२९७७० / ०७१२-२५३३९९७

(५)

४...प्रश्नोत्तरी

शत्रु-मित्र-मूर्ख-आरोग्य-भाषा-लेखन-पुराणे-इतिहास-सुधारणा इ.

(साधुबोधातून)

***

शरणागत

१ कोणाला शरण जाण्याचा प्रसंग आला असतो वाईट वाटून घेऊ नये? **७०२**

अती मूर्खाला! किंवा अती विद्वानाला!

२ शत्रूला शरण जाणे केव्हा चांगले?

आपले लोक आळशी असतील तेव्हा!७०३

३ शरणागताला अभय कां द्यावे? **७०४**

आपल्यालाही प्रसंगी शरणागत व्हावे लागेल म्हणून ! धन व अभिमान फारच थोडक्या दिवसांचे असून दरिद्र व दुःख जगात नित्य आहे.

४ ज्याच्या अपराधांची क्षमा करतो त्यावर विश्वास ठेवावा की नाही?

क्षमेचा विश्वासाशी काही संबंध नाही. ''क्षमा म्हणजे अपराधी मनुष्याचे आपण काही वाकडे करू नये,

(६)

अशा अभिप्रायाची वृत्ती ठेवणे'' पण स्वकार्य बिघडविणे असा तिचा अर्थ नाही. किंबहुना जितके क्षमा करण्याचे प्रसंग अधिक तितका अविश्वास अधिक, असा चित्तस्वभावच आहे. दंड देणे म्हणजे अपराधी पुरुषाला पीडा देणे व क्षमा करणे म्हणजे ती न देणे ! तेवढ्यावरून त्याच्या अपराधित्वाची निवृत्ति होत नाही तथापि क्षमाशीलाचे सुकृत वाढते. अपराधित्वनिवृत्तिवाचून विश्वास ठेवणे योग्य नाही...७०५

५ प्रथम विरोध असून नंतर शरण आल्यास त्यावर विश्वास ठेवावा की नाही?

शरणागत म्हणून त्याला क्षमा करावी, पण त्याने कितीही साह्य करतो म्हटल्यास त्याच्या ताब्यात जाऊ नये. गोड बोलूनच सर्व सर्वांना फसवितात. कडू बोलून कोणी कोणाला फसवूं शकत नाही.

एकांतात कडू बोलतो व सभेत गोड बोलतो तो श्रेष्ठ होय.

शरणागताला क्षमा केली नाही तर दुसरे लोकही फार भितात; व त्यामुळे एकटे राहण्याची पाळी येते. शिवाय नुसता अधर्म पदरी पडतो. म्हणून व्यावहारिकाने

(७)

आपले रक्षण करून शरणागताला अभय द्यावे. ७०६

६ पेचात सापडलेला दुष्ट शरण आल्यास कसे करावे?

पुनः लोकांना त्रास देणार नाही असे त्याच्याकडून कबूल करून घेऊन व त्याचे एखादे मर्म हातात ठेवून त्याला सोडून द्यावे.

दुसरे पुष्कळ लोक त्याच्याविरुद्ध शरणागत असतील व तोही शरणागत असेल, तर बजावून त्याची फजिती करूनच, त्याचा वध न करता सोडावे, असे नीतिवेत्त्यांचे मत आहे. ७०७

७ एखादा कपटी शरणागत आल्यास त्याविषयी कसे करावे?

अरे, शरणागताचे रक्षण करावे, एवढाच धर्म आहे. शरणागताला आपले गुह्य सांगावे. हा काही धर्म नाही. शरणागताविषयी संशय असेल तर त्याला अभय देऊन आपल्या रक्षणाचीही व्यवस्था करावी.७०८

८ स्वभावबली कसा जिंकावा?

प्रज्ञा व संघशक्तीच्या योगाने! याविषयी तुला एक रचून कल्पित गोष्ट सांगतो.

(८)

बहिरी ससाण्याची गोष्ट

एका अरण्यात मोठा पक्ष्यांचा समुदाय असून त्याच अरण्यात एक सहकुटुंब बहिरी ससाणा रहात होता. बहिरी ससाणा जेव्हा आपल्या मुलांना शिक्षण देतो. तेव्हा प्रथम त्यांना मेलेले पक्षी धरावयास लावतो. पुढे अर्धमेलेले पक्षी धरावयास लावतो व शेवटी जीवंत पक्षी आणून ते त्यांच्यापुढे टाकून त्यांच्याकडून उडी मारवून ते धरावयास लावतो. ही गोष्ट त्या सर्व पक्ष्यांना ठाऊक होती. म्हणून त्यांनी आपसात सभा भरवून असा विचार आरंभिला की, 'हा बहिरी ससाणा आपल्याला फार त्रास देतो आणि आता तर त्याला पिलेही झाली आहेत; तरी ती मोठी झाल्यावर आपणास अतिशयच त्रास होईल. आजपर्यंत आपल्या संघशक्तीमुळेच त्या एकट्याचे काही चालत नव्हते.'

तेव्हा एक पक्षी म्हणाला की, 'त्याला रोज एक एक पक्षी खाण्याला देण्याचे कबूल करून संधी करावा.'

तेव्हा सर्वपक्षी म्हणाले, 'हे शक्य नाही, कारण त्याची पिले मोठी झाल्यावर एका एका पक्ष्याच्याने त्याचे भागणार नाही व तो पिलांचा प्रेम सोडून आपला संधी

पाळील असेही होणे शक्य नाही, कारण मनुष्य जातीत परस्पर वैर जसे कृत्रिम असते व ते जसे दानादिकाने शांत होते, तसे यांचे नसून यांचे आपले स्वाभाविक वैर आहे'

तेव्हा एक वृद्ध पक्षी म्हणाला, 'असा विचार करीत बसूं नका. मी एक सल्ला सांगतो ती ऐका. तुम्हाला अगदी मेल्याप्रमाणे होता येते ना?'

पक्षी म्हणाले,'नाही. आम्ही कितीही मेल्याचे सोंग घेतले तरी त्या ससाण्याला आमचे श्वासोच्छ्वास कळल्यावाचून राहणार नाहीत.'

त्यावर वृद्ध पक्षी म्हणला, तर मग मी तुम्हाला 'ही दुसरी सल्ला सांगतो. नंतर त्या पक्ष्याने सांगितलेली सल्ला ऐकून सर्व पक्षी अर्धमेलेले होऊन पडले; तेव्हा एक पक्षी त्यांना म्हणाला की, 'जर तो तुमचे पंख उपडूं लागेल तर एकदम तुम्ही सावध होऊन त्याला ठार मारा व एका एका पक्षाला घेऊन जाईल तर तुम्ही काही दूर पर्यंत त्याला घेऊन जाऊ द्या.'

तेव्हा तो वृद्ध पक्षी म्हणाला की, 'तो तुमचे पंख कधीच उपडणार नाही; कारण त्याला आपल्या पिलांना पक्ष असलेल्या पक्षांना मारण्याची कला शिकवावयाची आहे. म्हणून तुम्ही स्वस्थ पडून रहा व नेईल त्याला नेऊ

द्या आणि मी सांगितल्याप्रमाणे करा.'

या वृद्धाचे भाषण सर्वांना पसंत पडून सर्व पक्षी स्वस्थ पडून राहिले. पुढे तो ससाणा येऊन एका एका पिलाकरता एक एक अर्धमेल्याचे सोंग घेतलेला पक्षी खेपा करून घेऊन गेला. याप्रमाणे कांही पक्षी त्याच्या घरट्यात जमल्यावर, दुसरे पक्षी आणण्याकरता ससाणा गेला असता पक्ष्यांनी सावध होऊन त्याच्या पिलांना खावून टाकले व घरट्याला आग लावून ते तेथून निघून गेले.

यावरून स्वाभाविक विरोध प्रज्ञेनेच शमत असतो. ७०९

९ शत्रू होण्याचे मर्म कशात आहे व संबंधी असूनही लवकर कोण शत्रू होऊ शकतो, हे मला ऐकण्याची इच्छा आहे. ७११

० **वडिलांच्या** शत्रुत्वाचे मर्म आज्ञाभंगात आहे.

० **मित्रांच्या** शत्रुत्वाचे मर्म त्यांचे वाकडे करण्यात आहे.

० **पुत्राच्या** शत्रुत्वाचे मर्म त्याला योग्य शिक्षण न देण्यात आहे व

० **स्त्रीच्या** शत्रुत्वाचे मर्म तिचा अतिशय लाड करण्यात

आहे; असे समज.

१- **गुरुजन** जवकर शत्रु होत नाहीत, कारण त्यांना आपणाजवळून द्यावयाचे पुष्कळ असते व लहानाजवळून घ्यावयाचे थोडे असते.

२- **पुत्र** पैशाला मालक झाल्यावर त्याच्या मनात आल्यास तो लवकर शत्रू होऊ शकतो.

३- **मित्राच्या** स्त्रीशी मागे भाषण केले असता किंवा त्याच्याशी देवघेव करून व्याज लाविले असता तो पुत्रापेक्षा लवकर शत्रू होऊ शकतो.

४- पण **स्त्री** तर ज्या ज्या वेळेस पतीकडून इच्छा पूर्ण होणार नाही, त्या त्या वेळेस शत्रू होऊ शकते. ७११

१० अतिप्रिय मित्रासह न करण्या-सारख्या काही गोष्टी आहेत काय?

होय. १- एकान्ती त्याच्या स्त्रीशी भाषण करणे.

२- आपत्काली त्याला मदत न करणे;

या दोन गोष्टी कितीही प्रिय मित्र असला तरी त्याच्या बरोबर करू नयेत. ७१२

११ शत्रूला निश्चयाने पराजित करणारे बल कोणाकोणाजवळ कोठेकोठे असते? ७१३

१-गुरूंच्या उपेक्षेत. २-साधूंच्या सहनशीलतेत. ३-तपोनिष्ठांच्या वाणीत. ४- राजांच्या न्यायात. ४-मंत्र्यांच्या बुद्धीत. ५-विद्वानांच्या काव्यात. ६-स्त्रियांच्या मोहात व ७-मुलांच्या रडण्यात. शत्रूला खात्रीने पराजित करण्याचे सामर्थ्य असते. ही शस्त्रे फेकली असता कधीही परत जात नाहीत.

१२ निंदकाचे तोंड कशाने बंद होते?

त्याच्याकडे लक्ष न दिल्याने व मागे उलटून न बोलल्याने ! ७१४

१३ एखादे महत्कार्य व शत्रूचा नाश ही दोन कार्ये समोर आली असताना पहिले कोणते करावे?

पहिले मोठे कार्य करावे म्हणजे ते कार्य जितक्यांना हवे असेल ते सर्व आपले मित्र होतात व त्यामुळे शत्रू आपोआपच खाली पडतो. झालेले मित्र मोठ्या कार्यात शत्रूच्या हातून विघ्नही होऊ देत नाहीत. म्हणून - शत्रुनाशाच्या मागे न लागता महत्कार्याच्याच मागे लागावे कारण शत्रू जन्मोजन्मी उत्पन्न होतच असतात; पण महत्कार्य करण्याची संधी मनुष्यजन्मातच येते. ७१५

(१३)

प्रेम

१४ कोणाचा प्रेम कोणत्या चिन्हांवरून ओळखावा?

१- वडिलांचा प्रेम आपल्या कल्याणाच्या गोष्टी सांगण्यावरून ओळखावा.

२- मित्राचा प्रेम, त्याजजवळून आपण काही न घेतल्यास त्या किती वाईट वाटते, यावरून ओळखावा ! ७१६

१५ स्नेहात दोष कोटपर्यंत व किती पहावे ?

ही बाब थोडीशी बिकट आहे. कारण-

१- अत्यंत स्नेह असेल तर दोष धाब्यावर बसविले जातात. ७१७

२- क्षुल्लक स्नेह असेल तर तो थोड्या दोषांनीही उडून जातो. म्हणून दोघांनाही हा प्रश्न उपस्थित होत नाही.

३- मध्यम स्नेह जेथे असतो तेथे दोष असल्यास असा विचार करावा की निर्दोष अशी वस्तू जगात नाही. स्नेह हा सर्व गुणांमध्ये उत्तम गुण आहे. कारण त्याच्यायोगाने प्रसंगी क्षुल्लक माणसे देखील धीर होतात म्हणून महत्कार्यात अडथळा करणारा जर तो दोष नसेल तर तिकडे डोळेझांक करावी.

१६ अशा प्रसंगी 'तुमच्या दोषाने आमच्या

(१४)

कार्यात अडथळा येतो' अशी परस्परांची तक्रार असल्यास कसे करावे?

दोषाविषयी डोळेझांक करणे हे मी स्नेहाविषयी सांगितले, या तक्रारीत स्नेह नसतो म्हणून संबंध तोडून टाकावा. ७१८

१७ प्रेम हा शिकावा लागतो की नाही?

व्यवहारिक प्रेम शिकावा लागत नाही, तो उलटा शास्त्राने योग्य करावा लागतो. ७१९

१८ प्रेमामध्ये अंध होणे चांगले की नाही?

व्यावहारिकांस व साधकास चांगले नाही. कारण प्रेमांधतेमुळे त्यांच्या कर्तव्यास अडथळा होतो...७२०

१९ तुझ्यावर प्रेम आहे म्हणून सांगावे की नाही?

प्रेम सांगितल्याने काही कमी होत नाही. पण वारंवार शहाण्यापुढे प्रेम बोलून दाखविणे पांचटपणा आहे. तथापि जो दीन आहे त्याला आधार देण्याकरता प्रेम सांगावा, असे ऋषींचे मत आहे; आणि आपल्या भोगाकरता प्रेमावर केवढेही लांबलचक व्याख्यान दिले तरी ते खोटे आहे.७२०

(१५)

२० सुंदर कोण ?

ज्याला जो आवडतो तो ! ७२२

मूर्ख

२१ मूर्ख कोण ?

आपले दोष उघडकीस आल्यावर मग लोकात सांगत फिरतो तो! ७२३

२२ चतुर कोण ? ७२४

घडलेले दोष, उघडकीस येण्यापूर्वीच, कबूल करून वरिष्ठांची कृपा संपादन करतो तो!

२३ निष्काळजी कोणास म्हणावे ?

१-जो रात्री फिरताना दिवा घेत नाही व पायात जोडा घालीत नाही. २-जो खाताना अजीर्णाकडे पाहत नाही व ३-जो मनुष्यजन्मास येऊन सुखाने निजतो, हे तिघे निष्काळजी मूर्ख समजावे. ७२५

२४ व्याकरणात पढतमूर्ख कोण ?

अर्थसौष्टवाकडे लक्ष न देता महात्म्यांच्या भाषणात शब्ददोष काढतो तो! कारण भागवतात 'भगवद्गुणवर्णन अशुद्धपदाने असले तरी साधु ग्रहण करतात' असे म्हटले आहे. ७२६

(१६)

२५ न्यायात पढतमूर्ख कोण ?७२७

शब्दसाध्य वस्तूवर किंवा श्रुतीवर तर्क करतो तो! किंवा बुद्धीने धर्म मिळवून घेण्याची खटपट करतो तो!

२६ सांख्यापैकी पढतमूर्ख कोण ? ७२८

सूत्रातील सांख्य तेवढेच प्रमाण मानतो व पुराणातील कपिलांचे म्हणणे अप्रमाण मानतो तो!

२७ वेदान्तशास्त्रात पढतमूर्ख कोण?

साधनचतुष्टय नसले तरी वेदान्त वाचून मला ब्रह्म समजले असे म्हणतो तो! आणि गुरुवाक्यरहस्य न समजता जैनांप्रमाणे नुसत्या विवेकावर भरंवसा ठेवतो तो! हे दोघे प्रस्थानत्रय पढूनही मूर्ख राहतात. ७२९

२८ वेदात पढतमूर्ख कोण ?

दशग्रंथी असूनही गायत्रीचे पुरश्चरण करीत नाही तो! ७३०

२९ स्वयंपाकशास्त्रात पढतमूर्ख कोण? ७३१

पुस्तकाप्रमाणे तिखटमिठादी रस घालतो तो! कारण धर्मशास्त्र जसे मनुष्याला परतंत्र करते तसे व्यवहारशास्त्र अतिपरतंत्र करीत नाही.

३० स्वयंपाकातील मार्मिक ज्ञान येण्याचा सुलभ

(१७)

उपाय कोणता?

देवाकरता मुद्दाम नवीन पदार्थ रोजचा एक करून केवळ खाऊन पाहण्याकरताच त्याचा प्रसाद वाटणे व जो चुकेल त्याची दुरुस्ती करीत जाणे. ७३२

३१ सर्व विद्या पढून मूर्ख राहिलेला मनुष्य न बोलता कशावरून ओळखावा?

वडील समोर आले असताना आपल्यापेक्षा त्यांना ज्ञान कमी आहे असे समजून तो त्यांना नमस्कार करीत नाही यावरून! कारण, सर्वज्ञ आपल्याला समजणे हे सर्व मूर्खातील मूर्खचिन्ह आहे. ...७३३

३२ एकदम पढतमूर्ख कसा ओळखता येतो?

लहान लेकरास आईने शहाणे म्हटले असता आनंद वाटतो आणि मूर्ख म्हटले असता राग येतो; त्याप्रमाणे विद्वान असून देखील ज्याच्या मनावर आपल्या स्तुतीचा परिणाम होतो तो मूर्ख आहे असे समजावे. यद्यपि विद्येला उत्तेजन हे मूळ आहे, तथापि ते मूर्खांनी विद्या शिकावी एतदर्थच आहे, विद्वानाला काही त्याचा उपयोग नाही. ७३४

(१८)

आरोग्य

३३ वैद्यकीत पढतमूर्ख कोण ?

पूर्वीची आपली सहनशक्ति नाहीशी करून, आपल्याविषयी रोगांची फाजील शंका घेऊन, जो आपल्याला औषधीची संवय लावून घेतो तो!७३६

३४ पण व्याधीला भ्याले नाही तर प्रसंगी व्याधी दूर कशा होतील?

जीभ आवरण्याने व योग्य वागल्याने!
औषधीची संवय लावून घेणे म्हणजे योग्य वागणे नव्हे; तर धर्मानुसार दिनचर्या व ऋतुचर्या बरोबर पाळणे हेच योग्य वागणे होय. ७३७

३५ रोग असो किंवा नसो, कोणती औषधे सेवण्यायोग्य आहेत?

१.त्रिफळा, २.सुंठ, ३.सैंधव, ४.निंब, ५.लिंबू, ६.तुळसी, ७.सोने, ८.आले; या औषधातून एक किंवा अधिक नित्य घेतले असताही नफाच होतो, तोटा होत नाही. ७३८

३६ विषादि रोगांची भीती कशी बाळगावी ?

वैद्यशास्त्रातून त्यांच्या प्रतिकाराचे रोगानुत्पादनीय

(१९)

उपचार करीत जावे पण फाजील चिंता करीत बसू नये. ७३९

३७ तर मग रोगाला ताब्यात कसे आणावे ?

रोग होण्यापूर्वी स्वभावरक्षक चिकित्सा करण्याने व रोगनाशक चिकित्सा करण्याने!७४०

३८ कोणाचा रोग साध्य असला तरी वैद्याच्या हातात येत नाही?

१- जो औषधी घेत नाही;
२- जो औषधी घेतो पण पथ्य करीत नाही;
३- जो औषधी घेतो, पथ्य करितो, पण मला मोठा रोग झाला आहे असे चिंतन करून नित्य भितो. या तिघांचा रोग साध्य असला तरी राजवैद्याकडूनही दूर होत नाही. ७४२

३९ कोणाचा रोग औषध न घेतले तरी वाढत नाही?

जो पथ्येने वागतो त्याचा! ७४३

४० अनेक प्रकारचे रोग सृष्टिस्वभावानेच दूर करण्याचे पश्चिमेकडे जे उपाय निघाले आहेत, ते योग्य आहेत की नाहीत?

पश्चिमेकडे ते सर्व उपाय पाहिजेच आहेत आणि

(२०)

योग्यही आहेत; पण हिंदुस्थानने त्या उपायांचे गोडवेच गाईले पाहिजे असे नाही. हिंदुस्थानात खाण्याला मिळत असल्यामुळे त्यांचे सर्व खाणे स्वाभाविकच आहे.

पाश्चात्य जीवित सर्व विषमय झाले आहे. नाकात धुराचे विष, पोटात दारूचे विष, खाण्यामध्ये 'चीझ' सारखे सडलेले पदार्थ, अस्वाभाविक जनावरांचे मांस, अजीर्णावर खाणे, स्नानादिकांनी स्वच्छ नसणे, सर्वदा क्रोधाच्या व असंतोषाच्या तावडीत सांपडणे, सर्वांना कारस्थानांत पडावे असे वाटत असल्यामुळे ऐहिक समाधानाला मुकणे, याप्रमाणे त्यांचे शारीरिक व मानसिक जीवित सर्वथाच विषमय झाले आहे म्हणून त्यांना स्वाभाविक चिकित्सा करणे हिताचेच आहे. ...

पाश्चात्य वैद्यशास्त्रात बहुतक रोग स्पर्शजन्य मानले आहेत. स्पर्शजन्य रोग म्हणून एखाद्यास झाला म्हणजे त्याचे आईबाप, बंधु, बायको, मुले सर्व त्याचा जन्मभराचा प्रेम सारून दूर होतात; आणि तोच रोग आपणास होऊ नये म्हणून त्याच रोगाचे विष आपल्या अंगात टोचून घेण्याकरता दवाखान्यात जातात! आहे की नाही बियाबाण योजना! एकाने कुजलेल्या पदार्थाची

(२१)

घाण नाकात जाऊ देणे हेच क्षयावर औषध काढले आहे! अशा शोधांपुढे बिचाऱ्या माणसांनी स्वाभाविक चिकित्सेकडे न जावे तर काय करावे बरे?

आपणास तसे करण्याची मात्र काही जरूर नाही; कारण ज्वरिताचे रक्त किंवा महामारीच्या रोगाचा मळ अंगात घालावा म्हणून कोठे आपल्या वैद्यशास्त्रात सांगितले नाही. पाश्चात्य वैद्यलोकांनी जसा पाणी न देऊन वॉशिंग्टन मारला, तसे आमच्याकडे कोण्याही वैद्याने केले नाही. तापात तहान_लागली म्हणजे पाणी द्यावे असे आमच्या वैद्यशास्त्रात स्पष्ट सांगितले आहे.

शिवाय रोगांच्या सार्थीप्रमाणे पश्चिमेकडे औषधींच्याही साथी येत असतात आणि त्या साथीला पुष्कळ माणसे बळी पडतात. एकाने उपवासाची पद्धत काढली म्हणजे पांच पन्नास हजार मनुष्ये तेच करू लागतात! ७४४

४१ तिकडच्या पद्धतीत ईश्वरावर विश्वास ठेवून रोग बरे करण्याची एक रीती आहे, ती तरी तुम्हास मान्य आहे की नाही?

मान्य नसायला काय झाले कारण ती हिंदूंचीच

(२२)

आहे. पण 'केवळ ख्रिस्तावर विश्वास ठेवा' इतकेच जे तिकडे सांगितले आहे त्यापेक्षा आमच्याकडील रीती किती तरी पटीने उत्तम आहे.

...शिवाय ईश्वरावर विश्वास ठेवून रोग बरा झाला म्हणजे ''देवा, आमची भाकर आम्हाला असू दे. मग तूं आकाशात व आम्ही पृथ्वीवर. येशू तुझा मुलगा होता म्हणून आम्हीही तुझे मुलगे!'' असा बादरायणसंबंध ईश्वराशी तिकडे जोडल्या जातो, तसे आमचेकडे होत नाही.

विश्वास ठेवून अनुभव आला की मग आम्हाला ईश्वरावाचून दुसरे काही नकोसे वाटते. उत्तम जे हिंदू आहेत ते तर अशा क्षुल्लक बाबतीत विश्वासाचा अनुभव घेणे अती गौण समजतात...

१- दगडाची मूर्ति करून विश्वास ठेवला तरी त्यातून ईश्वरी अंश तरी रोग दूर करतोच.

२- त्यापेक्षा गाई वगैरे चेतन पदार्थातील ईश्वरी अंश अधिक रोग दूर करतो.

३- सर्वात साधुसंग व श्रीगुरु यांच्यातील ईश्वरी अंश विघ्ने दूर करण्याला अति समर्थ आहे.

काही लोक ईश्वरावर विश्वास ठेवितात व मग

(२३)

''रात्री विश्वास ठेविला पण अझून रोग गेलाच नाही'' अशी दुसऱ्याच दिवशी काळजी करू लागतात! परमेश्वर कोणाचा चाकर आहे की अशा माणसांच्या पाठीमागे अमृत घेऊन धावेल? परमेश्वराच्या प्रेमात जितके जितके लीन व्हावे तितके तितके रोगादिक भासतच नाहीत. ७४५

४२ तुम्हाला औषध घेण्याचा एवढ्याच करता कंटाळा आहे काय?

अर्थात! **''सद्वृत्तीचे रोग सद्वृत्तीनेच दूर होतात.असद्वृत्तीच्याच रोगांला औषध पाहिजे.** ...सद्वृत्तीचा रोग सद्वृत्तीने व योगक्रियेनेच दूर होतो, रोग दूर न झाला तरी, सद्वृत्तीने व योगाने ज्याने आपली मळशुद्धी केली आहे, तो मेला तरी सुखाने मरतो. व

अजीर्णरोगी बहुधा दुःखानेच मरतो.

उपवाशी मरणाऱ्याला अग्निबलाने अर्चिरादि मार्ग व अजीर्णाने मरणाऱ्याला धुपटाने धूममार्ग मिळतो हे युक्तिसिद्ध आहे.

लंघन करणाऱ्याचा कफ कमी होत असतो. निदान, साधकयोग्याला तरी भूक लागेपर्यंत लंघन, हे फार

(२४)

उपयोगाचे आहे. ७४६

४३ मरणाच्या वेळी कोणाला तळमळ वाटत नाही?

ब्रह्मज्ञानी, भगवद्भक्त, पतिव्रता स्त्री व इमानी सेवक हे चौघे मऊ बिछान्यावर झोप घेणाऱ्याप्रमाणे मरतात. ७४८

ज्योतिष

४४ ज्योतिष पढून मूर्ख कोण राहतो?

शुभकार्य करताना भविष्याचा विचार करतो तो! यद्यपि भावी गोष्ट चुकणारी नसली तथापि भावी गोष्ट घडून येईपर्यंत जो शुभ प्रयत्न हातून होतो, तो कामास येतो. ७४९

४५ ज्योतिष कोणाला कळते ?

हे जगत् कालचक्रात पडले आहे, म्हणून वेळीच सावध होवून जो सत्कर्म करतो त्याला!७५०

बोलण्यातील दोष

४६ बोलण्यात कोणते दोष आहेत व कोणते गुण आहेत?

१- पद्यातील प्रयोग गद्यात व गद्यातील प्रयोग पद्यात

करणेही दोष आहे.
२- नाकात बोलणे इत्यादि **नाददोष** आहेत.
३- फार जलद व फार हळू बोलणे, **क्रमदोष** समजले जातात.
४- विभक्त्यादिकांचा अतिक्रम, **पददोष** होत.
५- आकांक्षा, योग्यता व सन्निधी याचा बरोबर उपयोग न करून दूरान्वय असणे **वाक्यदोष** होत.
६- शब्दाचे दोन अर्थ असून जो प्रसिद्ध अर्थ असेल त्याच्या ठिकाणी अभिप्राय न ठेवून अप्रसिद्ध अर्थाच्या ठिकाणी लक्ष ठेवणे हा **शक्तिदोष.**
७समान श्लिष्टपदाचा उपयोग करणे **सामर्थ्यदोष**.
८- अनधिकाऱ्यालाही भाषण समजू देणे **गुणदोष.**
९- अधिकाऱ्याला भाषण समजू न देणे **प्रसाददोष**.
१०- अतिशय मन आकर्षण करून अर्थाकडे लक्ष न जाऊ देणे **माधुर्य व ओजाचे दोष** आहेत.
११- निर्विशेष भाषण करणे **अर्थदोष** होय.
१२- अतिग्राम्य किंवा अतिमोठे शब्द घालणे **उपदेशदोष** आहे.
१३- अतिहळू किंवा अतिजोराने बोलणे हा **क्रियादोष**.

१४- मनातील अर्थ योग्य रीतीने व्यक्त न करता येणे **आकांक्षादोष** आहे.
१५- प्रत्यक्ष आपली आज्ञा दिसून पडेल असे भाषण पूज्यांपुढे बोलणे चांगले नव्हे.

याप्रमाणे रोजच्या बोलण्यातून इतके दोष टाळलेच पाहिजेत. ७५६

४७ परमेश्वरास कोणती भाषा आवडते ?

ज्या भाषेत अनन्य प्रेमाने कोणी त्याचे नांव घेईल ती ! संस्कृतात झाला म्हणून चार्वाकाचा ग्रंथ काही प्रमाण होत नाही व प्राकृतात झाला म्हणून वेदान्तग्रंथ काही टाकाऊ होत नाही. ७५७

संस्कृतनिष्ठ भाषा

४८ देशभाषा कशी असावी ?

माझ्यामते - आर्यदेशभाषा संस्कृताशी जितकी जुळून असेल तितकी चांगली !

...शुद्ध संस्कृताचा सर्व जातीत प्रचार होणे जरी तादृष दुर्घट असले तरी संस्कृताची अपभ्रष्ट रूपे मूळ संस्कृताचे स्मरण करवितात.

'आर्यलिपीच पूर्ण आहे हे पाश्चात्य व्युत्पत्तिशास्त्रानेच ठरलेले आहे' ७५९

ग्रंथलेखन

४९ ग्रंथ कसे लिहावेत?६६३
* पद्यग्रंथ जुन्या धर्मपद्धत्यनुसार लिहावेत आणि
* गद्यग्रंथ वर्तमान परिस्थिती सुधरेल असे लिहावे.
* तथापि त्यातही कालत्रयाबाधित काही असावेच.

५० ग्रंथ कोणत्या भाषेत लिहावेत ?

धार्मिक ग्रंथ गुरुसंप्रदाय ज्या भाषेचा असेल त्या भाषेत लिहावेत आणि काव्ये कोणत्याही भाषेत लिहावीत. शास्त्रीय ग्रंथ आर्यवाक्संवलित असल्यास संस्कृत भाषेत लिहावेत व तसे नसल्यास देशी भाषेत लिहावेत. ७६४

५१ स्वग्रंथात इतर धर्मांचा उल्लेख करावा की नाही?

धर्मग्रंथात करू नये. नीतिग्रंथात व काव्यग्रंथात करावा. पंचतंत्र व मालतीमाधव, या विषयीची उदाहरणे समज. ७६५

५२ ग्रंथ हे संग्रहरूप असावेत किंवा अत्यंत नवीन असावेत?

ग्रंथातील **सामान्य** भाग संग्रहरूप असून **विशेष** भाग नवीन असावा. त्याचप्रमाणे **प्रमाण** भाग संग्रहरूप

असून युक्तिभाग नवीन असावा. ७६८

५३ ग्रंथातील ज्ञान सर्वदा पूर्ण असते की अपूर्ण?

'पारमार्थिक ग्रंथातील ज्ञान सर्वदां पूर्ण असते, पण व्यावहारिक ग्रंथातील ज्ञान सर्वदांच अपूर्ण असते.' ७६९

५४ ग्रंथात अनार्य भाषेचा प्रसंग आल्यास शब्द तसेच घ्यावेत की नवीन बनवावेत?

जल्पकास नवीनच उपयोगी आहे; आणि पूर्वमीमांसा-शास्त्रात म्लेच्छ भाषेतील शब्द लौकिक व्यवहारात त्यांच्या रूढीनेच घ्यावेत, असे स्पष्ट सांगितले आहे. ७७०

५५ पारमार्थिक ग्रंथात अभिमान चालतो काय?७७२

छे, मुळीच नाही. परमार्थ हा अभिमानाच्या मुळी विरोधीच आहे.

*निरभिमानपूर्वक ग्रंथ पूर्ण असणे हे पारमार्थिक ग्रंथाचे लक्षण आहे आणि - *निरभिमानपूर्वक पूर्ण नसणे हे व्यावहारिक ग्रंथाचे लक्षण आहे.

याच अभिप्रायाने शिल्पशास्त्र जैमिनीने

धर्मशास्त्राच्या बरोबरीचे ठरविले नाही. ७७२

५६ तुमचे ग्रंथ लोकांना आवडण्याजोगे कां नसतात?

लोकांना आवडण्यासारखे **काव्यग्रंथच** लिहिता येतात; कारण त्यातील कल्पना बाधित असतात;पण **सिद्धांतग्रंथ** लोकांना आवडण्यासारखे लिहिले तर विषयी लोकांच्या चावटीत भर टाकण्यासारखेच होते, म्हणून

मुमुक्षूला आवडतील तसे सिद्धांतग्रंथ लिहावेत, आणि - मुमुक्षू म्हणजे खरोखरच विरक्त असून विकाराने तो परमार्थ मार्गात शिरला नसला पाहिजे. अशाच पद्धतीने मी आपल्या ग्रंथांची योजना करतो. ७७३

भाषांतरे

५७ भाषांतरे वाचावीत की वाचूं नयेत?

अन्वय लावण्याचे श्रम टाळण्याकरता भाषांतरे वाचावीत, परंतु त्यावरून मूळाविषयीचे आपले मत बनवून घेऊ नये. ...

५८ कोणत्या ग्रंथांचे मूळ वाचावे व कोणत्या ग्रंथांची भाषांतरे वाचावी?

संस्कृत व प्राकृत कवींचे ग्रंथ मूळातूनच वाचावेत

आणि भाषांतरावरूनही वाचावेत; पण आर्यभिन्न भाषेतील ग्रंथ मात्र, जडशास्त्रे सोडून, भाषांतरावरूनच वाचावेत...ग्रंथाचे भाषांतर करणारे, लोकांवर मोठाच उपकार करीत असतात, तथापि मूळाची किंमत कमी करणे हा दोषही त्यांच्या हातून घडतच असतो.

कल्पित कथा

५९ 'जगाला जितके अस्तित्व आहे तितकेच अस्तित्व कल्पित गोष्टींना आहे'

सृष्टिदृष्टिवादाच्या दृष्टीने कल्पित गोष्टीला स्वप्नाइतके अस्तित्व आहे, जगाइतके नाही असे जरी ठरत असले तरी, वेदान्तातील उच्च जो दृष्टिसृष्टिवाद त्याच्या दृष्टीने कल्पित गोष्टीला जगाइतकेच अस्तित्व आहे.

पुराणे

६० भारतामध्ये कोल्ह्याकुत्र्यांच्या ज्या गोष्टी आहेत, त्या खऱ्या आहेत किंवा खोट्या आहेत?

'कल्पित गोष्ट ही जातिपक्षाने खरी असते.' हे मागे मी तुला सांगितलेच आहे. शिवाय कल्पित सांगून

खरे भासविण्याचे विरक्तांना काही प्रयोजन नाही; म्हणून त्या गोष्टी सत्यच असल्या पाहिजेत. सर्व प्राण्यांची भाषा ज्यांना समजत होती. अशा महात्म्यांनीच त्या लिहिल्या असल्यामुळे शंका घेण्याचे कारण नाही. ७८६

६१ पुराणांवर आता हिंदूंचा विश्वास कुंठित झाल्यासारखा कां झाला आहे?

जे श्रद्धालू आहेत त्यांचा तर कुंठित झाला नाही किंवा जे आमच्याकडच्या शास्त्राचे विचारी आहेत त्यांचाही झाला नाही; परंतु मध्यम वर्गाचा मात्र - पूर्वी पाश्चात्यांना आमची पुराणे खरी वाटत नव्हती म्हणूनच कुंठित झाला आहे.

आता जडशास्त्रामध्ये विमानादिकांच्या कलांनी आणि मानसशास्त्रामध्ये टेलीपथी आदिक शोधांनी पाश्चात्त्यांचा विश्वास आमच्या पुराणांवर बसत आहे; परंतु आमचा मध्यम वर्ग इकडे व तिकडे दोन्हीकडे उद्योग करण्याला असमर्थ असल्यामुळे आळसाने अविश्वासीच रहात आहे हे दुर्दैवच होय. ७९२

इतिहास लेखन

६२ अलीकडे प्रत्येक गोष्टीकडे ऐतिहासिक दृष्टीने पाहण्याची लोकांची मनीषा योग्य आहे काय?

ही संवय पाश्चिमात्य उत्क्रांतिवादाने लागलेली आहे, व जुने तितके सर्व वाईट असा तिचा अभिप्राय निघत आहे. पण असे मानले तर -

१- एखाद्यावर आपला फार दिवसांचा स्नेह असल्यास तोही अगदी कुचकामाचा ठरणार!

२- नवे रोग जरी उत्पन्न झाले तरी ते सुधारलेले समजावयाचे व जुन्या निरोगी स्थिती जरी असल्या तरी त्या वाईट समजावयाच्या की काय?

३- नदीच्या उजळ पाण्यापेक्षा पुराने ओंगळ झालेले पाणीच पिण्याला चांगले समजावे काय?

तात्पर्य, ज्या गोष्टी नित्य आहेत अशा गोष्टीविषयी जुना इतिहासच बरा आहे; आणि ज्या गोष्टी बदलणाऱ्या आहेत अशा गोष्टीविषयी पाहिजे असल्यास नवेपणाची घमेंड मारावी. ७९४

६३ इतिहास कशाला म्हणतात आणि शास्त्र कशाला म्हणतात?

'आतापर्यंत असे झाले' हे सांगण्याचे नांव **इतिहास** आहे; आणि 'असे असे मागे होते, आतां आहे व पुढेही राहील' हे सांगण्याचे नांव **शास्त्र** आहे.

जसे, तीस कोटी हिंदु आहेत, हा इतिहास होय. माणसे पुनः पुनः उत्पन्न होत असतात व लयाला जात असतात, कारण ती अनंत आहेत. तीच गोष्ट हिंदूलाही लागू आहे - असे सांगणे हे शास्त्र होय. ७९७

६४ शास्त्र येत असून त्यातील रहस्य कोणाला समजत नाही?

त्यांतील भाषेवर किंवा इतिहासावर ज्याचा भर दिसून येतो त्याला! ७९८

६५ इतिहासाचा सगळीकडे संशयच आहे; तर मग विश्वास कोणावर ठेवावा?

महात्म्याने लिहिलेल्या इतिहासावर! ७९९

६६ आर्यधर्मात इतिहास देखील मोठ्यांनीच लिहावा असे कां म्हटले आहे?

१- वचने, २- आचरण व ३- आचरणारी मनुष्ये ही त्रिपुटी आर्यधर्मात अनादि मानली असून धर्माला तिची जरूरीही आहे.

१- श्रुती वचनप्रमाण
२- स्मृती आचरणप्रधान व
३- पुराणात आचरणाऱ्या मनुष्यांच्या कथा.

असा हा एकंदर धार्मिक क्रम आहे. श्रुती, स्मृती व सदाचार ही तिन्हीही धर्माची लक्षणे होत, असे सर्वत्र सांगितले आहे.

आता, इतिहास जर सर्वज्ञप्रणीत नसला, तर कर्णाने प्रसंगी आपल्या आईचे ऐकले नाही हा त्याने धर्म केला की अधर्म? इत्यादी गोष्टींचा निर्णय कोण कसा करणार?

खाणे, पिणे, निजणे, बसणे, बाहेर जाणे इत्यादी सर्व गोष्टीत आम्हां आर्यांना धर्मावाचून दुसरे काही दिसत नाही.

अलिकडच्या इतिहासात तिथीसुद्धा विश्वसनीय सांपडत नाही, तर मग धर्माचा लाभ त्यापासून आम्हांला काय होणार !

म्हणून - सर्वज्ञप्रणीत असे रामायण व महाभारतच आम्ही इतिहास समजतो, आणि एवढ्याचकरता साधूंनी लिहलेले इतिहासच आम्हाला प्रमाण वाटतात. ८००

६७ रामायण-काव्य कल्पित आहे असे कोणी म्हणतात, याविषयी आपले काय मत आहे?

मालतीमाधव प्रकरणातील माधवाचा जन्म कोणी करीत नाही. परंतु चैत्र शुद्ध नवमीच्या दिवशी रामाचा जन्म सर्व लोक करतात म्हणून रामायण कल्पित नाही असे माझे मत आहे. ८०१

६८ स्तुती करणाऱ्यापेक्षा निंदा करणारांनी लिहिलेला इतिहास चांगला असतो असे कित्येकांचे मत आहे ते बरोबर आहे काय?

जगात राग मात्र आहे व द्वेष असा काही नाही, शिवाय चुका सर्व प्रेमातच होतात, द्वेषात मुळीच चूक होत नाही; हा सिद्धान्त ज्या दिवशी गणितातील सिद्धान्ताप्रमाणे सत्य होईल त्या दिवशी ह्या लोकांचे म्हणणेही खरे होईल.

उत्कर्षबोधक इतिहास

६९ इतिहासावर विश्वास कसा ठेवावा?

माझे मत तर असे आहे की, दिव्यदृष्टी ज्याला आहे अशा पुरुषांनीच लिहिलेल्या इतिहासावर विश्वास ठेवावा; आणि दिव्यदृष्टीचा प्रयत्न नसेल किंवा तीवर विश्वास नसेल तर

स्वोत्कर्षबोधक लिहिलेल्या इतिहासावर विश्वास ठेवावा. कारण एकमेकांचे विरोधी एकमेकांच्या इतिहासाचा लोप नेहमी करीतच असतात;

७० तर मग इतिहासात शोध लागणे शक्यच नाही म्हणावयाचे? ८०४

होय, त्यातील खरा शोध लागणे जीवबुद्धीच्या आटोक्यात नाही, असे माझे मतच आहे. प्रत्यक्ष लेखादिकांवरून जेवढा शोध लागला त्यावर कसा तरी विश्वास ठेवावा पण त्यावरून एखादे अनुमान काढले की बहुशः चुकीचे ठरते.

७१ मग तुमच्या मताने ऐतिह्य प्रमाणच नाहीसे झाले?

जेथे विकारात्मक लेख दृष्टीस पडतात, तेथे दिव्यदृष्टीवाचून कोणत्याही रीतीने इतिहास समजणे शक्य नाही....

स्वधर्मपोषक जर इतिहास असेल तर कोणीही सांगितल्यास विश्वास ठेवावयास हरकत नाही. तसाच विकाररहित व अनिच्छित असेल तर विश्वास खुशाल ठेवावा.

(३७)

इतिहासात शत्रूच्या तोंडची स्तुती व मित्रांच्या तोंडची निंदा नेहमी खऱ्या स्थितीची निदर्शक समजल्या जाते. ...८०५

कविता

७२ तुमच्या मते काव्य म्हणजे काय?

शब्दार्थ जरी जुने असले तरी रसानुकूल त्यांची योजना करणे हे नवीन असते म्हणून याला मी काव्य म्हणतो. याविषयी वचनही आहे ते असे

त एव पदविन्यासा ता एवार्थविभूतयः ।
तथापि नव्यं भवति काव्यं ग्रथनकौशलम् ।।...

श्रमाच्या कवितेत मात्र भगवंतावाचून इतर विषय आणूच नयेत. ८११

७३ आपला कवितेविषयी इतका आग्रह कां असावा?

ज्याच्याजवळ जी शक्ती आहे, तिचा परमेश्वराकडे उपयोग करणे हे त्याचे कर्तव्य नाही काय?

७४ यमकाविषयी वगैरे बंधने असू नयेत,

याविषयी अलीकडे वाद निघाला आहे; याविषयी तुमचे काय म्हणणे आहे?

(३९)

खुला मार्ग झाला आहे. ८२६

७७ सर्व नवीन सुधारणा आपणास पसंत आहेत काय?

मला असे वाटते की, धर्म पुष्कळ सांगितला आहे पण त्यातून जसे आपल्याला सार निवडून घ्यावयाचे असते, तसे नवीन सुधारणेतून सार निवडून घेणे बरे.

मतलबासाठी धर्मातून सार निवडून घ्यावयाने व सुधारणेचे जूं बैलाप्रमाणे कसेही खांद्यावर घ्यावयाचे! याला मी 'सुधारणावेड' म्हणतो.

कितीही खटपट केली तरी, सर्व मनुष्यांच्या सुखाकरता सुधारणा होणे शक्यच नाही. कल्पना कर की, मनुष्याला मरण येणार नाही इतकी भौतिक शास्त्रांची सुधारणा झाली, तरी प्रजावृद्धी करावी की नाही? हा प्रश्न राहील. प्रजावृद्धी केली तर जीवनार्थ कलह वाढल्यावाचून राहणार नाही. आणि न केली तर मैथुनासक्ति सोडावी लागेल. तात्पर्य काय की - वैराग्यरूप धर्माचेच कोणत्याही रीतीने अवलंबन करावे लागेल. ...

सुधारणादृष्ट्या आणखी धर्माचे महत्व आहे, ते असे की, सगळीकडे विमाने चालू लागल्यास प्रत्येकाचे

(३८)

मला वाटते, हा वाद निरर्थक आहे. कारण, या फाजील मंडळीला असे वाटत असते की, कवितेशिवाय तर कीर्ती होत नाही; आणि यमकादिकांनी बद्ध कराव्या तर आपल्यास करता येत नाहीत! म्हणून तिच्या बंधनावरच टीका करून वाटेल तशा कविता समाजात घुसडून द्याव्या म्हणजे झाले! ८१९

आमच्या संगीताला नावे ठेवाणारे आम्हीच असून, आमचे ऋषी आम्हालाच श्रेष्ठ वाटत नाही. दुर्दैव आमचे!

सुधारणा

७५ सुधारणा व दुर्धारणा कशाला म्हणतात?

ज्याने आपली शारीरिक व मानसिक शक्ती कायम राहून, पैसा कमी लागून गरजा वाढणार नाहीत, अशा व्यावहारिक गोष्टी घडवून आणण्याला सुधारणा म्हणतात. बाकी सर्व दुर्धारणा समजावी. ८२५

७६ भौतिक सुधारणा वाढली म्हणजे अनीती वाढते हे कशावरून?

तिचे क्षेत्रफळ संकोचित होण्याकरता कायदे होतात यावरून! विमान व उन्नदी वगैरे यंत्रांकडे पाहिले म्हणजे सहज समजेल. कारण त्याने चोरांना व सर्वांना सारखाच

(४०)

जीवित संशयी होणार. कोणावर केव्हा कसा प्रसंग येईल हा नियम राहणार नाही. तेव्हा अमुक असे करणार नाही इतका विश्वासच केवळ आधार राहील.

'नको ही सुधारणा! रानटी असतो तर सुखाने खावयाला तरी मिळाले असते.' असे उद्गार ज्याच्या त्याच्या तोंडून बाहेर पडतील, हे मी तातांची शपथ घेऊन सांगतो.

* नवीन सुधारणेमुळे मनाची उच्च बाजू अगदी खाली पडत आहे.
* प्रत्येक मनुष्याचे स्वास्थ्य नाहीसे होत आहे.
* सुधारणेपासून श्रीमतांचा पैसा पाण्यासारखा खर्च होत असून गरीबांच्या मनात कलहाचे उमाळे येत आहेत.
* आम्हाला गर्भदुःख परमेश्वराने कां द्यावे, असा प्रश्न स्त्रिया त्याला विचारू लागल्या आहेत.

म्हणून - जसे आपल्या अल्पज्ञतेमुळे धर्मातून सार निवडून घ्यावे लागते तसे आपल्या अल्पशक्तित्वामुळे सुधारणेतून सार निवडून घे.८२७

७८ सुधारणेचा मोठा दोष आपणाला कोणता वाटतो?

(४१)

सुधारणेत मला मुळीच दोष वाटत नाही, सुधारकातच दोष वाटतो. सुधारणेने हळुहळू त्याचा माणूसपणा नाहीसा होत आहे.

जे गाणे माणसाला यावयाचे ते सवनीकने (रेकॉर्डरने) विकत घेतले आहे. **माणसाची शक्ती यंत्राने घेतल्यामुळे व्यायामरहित अशी रोगी माणसे झाली आहेत.** आणि हे असेच चालले तर यंत्रे फोडून टाकण्याबद्दल कायदा न होवो! म्हणून धर्माचे अवलंबन करून सुधारणेतील सार निवडून घे. ब्रह्मज्ञान व भगवद्भक्तीवाचून **'अति सर्वत्र वर्जयेत्'** या म्हणीचा उपयोग कर. ८२९

७९ मनुष्यातील गुण कशाने नाहीसे होतात?

सर्वच कामे यंत्राकडून करवून घेतल्याची संवय लागल्याने ! ...८३०

८० यंत्राने प्रत्येक काम घेतल्याने सुख होतेना?

होत असले तरी यंत्राबरोबर मनुष्याने आपल्या संवयी नाहीशा करणे योग्य नव्हे.

अडचणीच्या व्यवहारात यंत्राचा उपयोग केलेला चांगला ! ८३१

८१ अन्य देशातून नवे कलाज्ञान संपादावे की

(४२)

नाही?

निश्चयाने संपादावे परंतु जुन्याचा अभिमान मात्र सोडू नये. याचे कचगाथा उदाहरण आहे. खानदेशातील एका गावातील हालणारे दोन मनोरे, दिल्लीतील लोखंडाचा खांब, पुराणातील दैविक विमाने व बृहत्कथेतील यांत्रिक विमाने विसरून जाऊ नयेत. ... ८३२

८२ जितके पदार्थविज्ञान आहे तितके तरी पूर्ण आहे, असे आपले मत आहे काय?

मुळीच नाही. मुंग्याइतकी बिनचूक वृष्टिपरीक्षा व वानराइतकी बिनचूक विषपरीक्षा देखील आम्हाला समजत नाही. म्हणून -'नवीन सुधारणेतील सार निवडून घेऊन धर्माचे अवलंबन कर.'

उपयोगदृष्टीने सुधारणेचे महत्त्व अजून चांगले तिकडेही ठरलेले नाही.

'कोणाला त्रास न देता, सृष्टिमातेपासून मिळेल तितक्यात संतुष्ट राहून धर्माची वाढ करणे, ही आम्हा आर्यांची मुख्य सुधारणा होय.

परंतु अशा स्थितीत दुसऱ्यापुढे आमचा निभाव लागणे कठिण आहे; म्हणून आपद्धर्मानुसार उपयोगदृष्टीने

(४३)

सुधारणा मला मान्य आहेच, परंतु तीत दोन गोष्टीची पथ्ये पाळल्या गेली पाहिजे. **(१)** जुन्याचा बीमोड न होऊ देणे, आणि **(२)** सर्वस्वी कृत्रिम जीविताच्या आधीन न होणे...

यंत्राला बुद्धी नसल्यामुळे यंत्रावर अवलंबून राहणाऱ्या मनुष्यांची बुद्धिहि कमी होत असते आणि त्यामुळे कलेला मर्यादित स्वरूप येते,

हे आम्ही मागे सांगितलेच आहे.

सुधारणेची चढाओढ काही विलक्षण प्रकारची आहे. आम्ही पाश्चात्यांचे अनुकरण करू पहात आहो आणि पाश्चात्य आमच्या जुन्या चालींचे अनुकरण करू पहात आहेत;

पण **सुधारणा म्हणजे काही अनुकरण नव्हे...**

पुत्राने वंशाची सुधारणा करावी असे बापाच्या मनात असते आणि सत्पुत्र ती करतोही! परंतु त्याच्या योगाने वंशाचे खंडन होत नाही, उलटी वंशाची कीर्तीच वाढते. अगदीच सुधारणा न करणारा किंवा वंशाला झुगारून देऊन भलतीच सुधारणा करणारा, दोघेही मुळाला सोडीत असतात. म्हणून उपयोगदृष्टीने बेताची सुधारणा काही

(४४)

वावगी नाही.

परंतु हल्ली आमच्यातील सुधारकांना जो अभिमान आहे. तो मुसलमानी धर्मवेडापेक्षाही भयंकर आहे. कारण

एखादा मनुष्य वसिष्ठांचा गौरव करू लागला म्हणजे हे त्याला अंधविश्वासी म्हणून हसत असतात. कां, तर अमका पाश्चात्य त्यांची चूक दाखवितो म्हणून! पण त्या चुकांवरही हे श्रद्धाच ठेवीत असतात. जुन्या लोकांची बुद्धी शास्त्रातून उसनी आणलेली असते, आणि या लोकांची बुद्धी दुसऱ्याच्या तोंडातून उसनी आणलेली असते, इतकाच फरक! विवेकसिंधु आणि मुखसिंधु यातील फरक लक्षात ठेविला म्हणजे जुन्यानव्यांतील तुलना चांगली होते. ८३४

सामाजिक

बहुमत

८३ समाजकार्य कोणाकडून होईल असे समजावे?

खरोखर निस्पृह असून, जो उगेच उपाधींचे आघात सहन करतो त्यांजकडून! ८३६

८४ वतनाचा गांव कोणता?

जेथे राहून न्यायाने पोट भरता येईल तो!

८५ निरनिराळ्या देशातील लोकांशी सख्य कशाने होते?

त्यांच्या चालीरीतींच्या विरुद्ध न बोलता आपली चालरीत कायम ठेवल्याने! ८३८

८६ आम्ही धर्मकार्य करावे, की राष्ट्रकार्य?

धर्मकार्य! कारण जागा कोठेही मिळेल, पण गेलेल्या उच्च मनोवृत्ती मिळणार नाहीत.

हिंदुस्थानात धर्माच्या समजुतीवर ज्या जाती संतोषाने कामे करतात, तीच कामे इतर देशात लोकांकडून जबरदस्तीने करविली जातात; कारण तेथे प्रत्येकाला बरोबरीचा हक्क आहे असे वाटते, म्हणून कलह होतो. ८३९

८७ तर मग तुम्हांला गुलामगिरी पसंत आहे म्हणावयाची?

मला विकतची किंवा पैशाची गुलामगिरी पसंत नाही, पण गुणांची गुलामगिरी पसंत आहे. 'हिंदुस्थानात जी वर्णव्यवस्था गुलामगिरीसारखी भासते, ती सद्गुण मिळविण्याकरता आहे, पोटाकरता नाही.' आणि समाज कितीही सुधारणेच्या शिखरावर गेला तरी गुलामगिरी

राहणारच! असे माझे स्पष्ट मत आहे. ८४२

८८ बहुमताने चालावे, की थोड्या मताने चालावे? ८४३

जी गोष्ट अधिक महत्त्वाची आहे ती गोष्ट थोड्यांनाच कळत असते, आणि जी गोष्ट व्यावहारिक आहे तिजविषयी बहुमताने चालावे.

८९ बहुमताने निर्णय करावा की एकमताने करावा?

समानशीलव्यसनी पुरुषात परस्पर न्याय बहुमतानेच होतो; पण विशिष्टशीलात एकमतानेच झाला पाहिजे. याविषयी तुला एक कल्पित गोष्ट रचून सांगतो -

सिंह आणि कोल्हे

एक वेळ एक सिंह वनात फिरता फिरता कोल्ह्यांच्या कळपाकडे चालला. ते वासाने कोल्ह्यांनी ओळखून कुत्र्याने तोडलेले एक प्रेत घेऊन ते सर्व मिळून त्याच्याकडे गेले, आणि म्हणाले, 'देवा ! तूं आम्हांला खाऊ नको; हे भक्ष्य आम्ही तुझ्याकरता आणले आहे, ते घेऊन आमच्यावर कृपा कर.'

तेव्हा सिंह म्हणाला, - 'तुम्ही मला भ्यालात

इतकेच पुरे आहे. मी तुम्हाला खात नाही व हे तुमचे कुत्र्याचे उष्टे चोरून आणलेले भक्ष्यही मला नको.'

कोल्हे म्हणाले, - 'तूं आमच्यापेक्षा थोर व शहाणा आहेस. शहाण्याने बहुमतानेच निर्णय केला पाहिजे. आम्ही सर्व पुष्कळ असून तुला एकट्याला आग्रह करीत आहो तेव्हा आमच्या पाहुणचाराचा स्वीकार कर.'

सिंह म्हणाला, - 'वय, विद्या, पैसा, शील, व्यसन व कुळ यांहीकरून समान असलेल्यांमध्येच बहुमताचा न्याय शोभतो, - यातून एक जर एखाद्याला जास्त असेल तर त्या संबंधात त्याचे एकट्याचेच मत प्रमाण धरले जाते.' 'तुम्हां सर्वांचा मी एकटा फडशा पाडू शकतो, इतकेमाझे बल असून, तुम्ही चोरून आणलेले प्रेत माझ्यापुढे केले, हा माझा अपमानच केला आहे. तथापि तुम्ही जीवाला भिऊन ही गोष्ट केलीत त्यामुळे मी तुम्हाला क्षमा करीत आहे.'

'मी तुमच्यापेक्षा बुद्धीनेही थोर आहे. म्हणून माझ्यापुढे तुमच्या बहुमताची किंमत काय असणार? दहा पाच लहान मुले ओरडावयास लागली म्हणजे आईबापांनीही त्यामध्ये जाऊन भुंकू लागावे काय?'

समान जातीत तरी बहुशः बलाचे काम बहुमताने व बुद्धीचे काम एका मतानेच होत असते, हे निर्विवाद आहे. ८४४

९० व्यापारात कशा प्रकारचे वर्तन ठेवावे?

भीड धरू नये, पत राखावी व परदेशात उधार देऊ नये. ८४५

९१ मग समाजाच्या सोईकरताच धर्म आहे म्हणावयाचा! पारलौकिक सुखाचे आमिष त्यात कशाला पाहिजे?

परलोक खरा आहे, हे तुला मागे सांगितलेच आहे, पण नुसत्या ऐहिक सुखाकरता धर्म मानला तर त्याला एक प्रकारचे अरेरावीचे स्वरूप येऊन, तो आम्ही कां पाळावा? असा प्रत्येक व्यक्ती आपल्या मनाला प्रश्न करील; आणि लोकात दिसू न द्यावे असे वाईट करण्याचा प्रत्येकजण यत्न करील; त्यामुळे प्रत्येकाच्या मनास गुप्त चोरीची संवय लागून सुंदोपसुंदन्याय प्राप्त होईल. आपल्या मनाला काही बंधन असले पाहिजे असे वाटल्यावाचून कलहशांती कधीच होणार नाही, आणि ऐहिक सुखाच्या चढाओढीत हे बंधन राहणे कधीच शक्य नाही. ८४७